

Lietuvoje vertinimo²³⁶. Prasidėjus Antrasis pasaulinis karas organizacijų prioritetus perstatė – JAV lietuviai socialistai ir sandariečiai pasirinko patriotines pozicijas. Pasiskė už visišką Lietuvos nepriklausomybę, prieš bet kokių kaimynų diktatą.

6. JAV lietuvių patriotinė reakcija į kaimynų ultimatumus Lietuvai 1938-1940 metais

1938 m. kovo 17d. Lenkijos ultimatumas Lietuvos vyriausybei

1920 m. Lenkijai užgrobęs Vilnių abi valstybės nepalaikė politinių, ekonominių ir kultūrinių ryšių. Tačiau Varšuva neatsisakė sumanymo vienokiu ar kitokiu

236 Aleksandravičius, E. *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 388.

bijojo, kad dviejų valstybių konfliktas gali virsti karu, o SSRS, turėdama savo tikslų Lietuvoje, pareikalavo iš Lenkijos vyriausybės konfliktą spręsti taikiai, nereikalauti iš Lietuvos atsisakyti Vilniaus. Tokiomis aplinkybėmis Varšuva sumažino savo apetitą ir kovo 17 d. vakarą Lietuvos vyriausybei perduotame ultimatumе reikalavo nedelsiant užmegzti diplomatinius santykius su Lenkija. Priešingu atveju Lenkija grasino karu²³⁷. Abi šalys užmezgė diplomatinius santykius. Lietuvų tauta skaudžiai išgyveno ultimatumo priėmimą. Nors teoriškai Vilnius buvo laikomas Lietuvos sostine, bet ultimatumo priėmimą daugelis suvokė kaip faktinį Vilniaus atsižadėjimą. Vilniaus krašto lietuviai ir toliau buvo persekiojami, o Lenkijai reikalaujant, Lietuvoje buvo uždaryta Vilniui vaduoti sąjunga, Vilniaus fondas, nustojo eiti žurnalas *Mūsų Vilnius*, o spalio 9 d. pirmą kartą oficialiai nebuvo minima Vilniaus gedulo diena.

Ultimatumą skaudžiai išgyveno ir užsienio lietuviai, kurie tuoju sujuodo. Situacija priminė jų nuotaikas „želigovskiados“ metu. New York'e, Chicago'je, Pittsburgh'e ir kitur vyko masiniai JAV lietuvių mitingai, išseivijos spauda reiškė Lietuvai moralinę užuojautą. Lietuvos pasiuntinys Washington'e P. Žadeikis telegramoje į Kauną rašė, jog JAV lietuviai „deda skaitlingas aukas, smerkia lenkų jėgos vartojimo taktiką, pritaria Lietuvos vyriausybės užimtai pozicijai“²³⁸. Kovo 19 d. JAV lietuvių katalikų svarbiausių organizacijų – LRKSA ir ALRKF – vadovai Leonardas Šimutis ir dr. Antanas Rakauskas atsiuntė telegramą: „Amerikos lietuviai katalikai lyg mūras stovi už Lietuvą, griežtai ir energingai protestuodami prieš lenkų ir vokiečių pasikėsinimus ją užpulti ir pažadėdami savo paskutinius centus dėti jos laisvei ir nepriklausomybei ginti“²³⁹. Pavyzdžiui, New York'o lietuvių skirtingų ideologijų laikraščių *Amerika, Laisvė, Naujoji Gdynė, Tėvynė, Vienybė* iniciatyva buvo sudarytas bendras Lietuvos gynimo komitetas, surinkta 1200 dolerių aukų ginklų fondui ir priimta rezoliucija. Chicago's lietuviai net pasiryžo organizuoti savanorius. Philadelphia'jos, Baltimore'ės, Cleveland'o ir kitų kolonijų lietuviai kreipėsi į Lietuvos atstovus, klausdami, ką ir kaip reikia daryti remiant Lietuvą²⁴⁰. Net ir tokioje tolimoje bei negausioje lietuvių kolonijoje kaip Los Angeles balandžio 3 d. įvyko masinis susirinkimas aptarti Lietuvos reikalų ir susidariusios krizės. Pirmininkavo ir kalbą sakė būsimasis Lietuvos garbės konsulas Julius J. Bielskis. Susirinkusieji priėmė rezoliuciją prieš Lenkiją ir pasiuntė JAV valdžiai, prašydami užtarti Lietuvą²⁴¹.

237 Truska, L. *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, p. 27-29.

238 1938 03 21 P. Žadeikio telegrama iš Vashington'o į URM Kaune. LCVA, f.656, ap. 3, b. 71, l. 192.

239 Amerikoje suorganizuotas Lietuvos gynimo komitetas. *Lietuvos aidas*, 1938, kovo 19, nr. 124, p. 1.

240 1938 03 23 P. Žadeikio du slapti pranešimai Užsienio reikalų ministerijai. *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938-1940 metais. Dokumentų rinkinys*. Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 134-136.

241 Skirius, J. *Julius J. Bielskis (1891-1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 144.

CLASS OF SERVICE DESIRED		Postal Telegraph		THE INTERNATIONAL SYSTEM		RECEIVER'S NUMBER													
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; font-size: x-small;">DOMESTIC</td> <td style="width: 50%; font-size: x-small;">FOREIGN</td> </tr> <tr> <td style="font-size: x-small;">TELETYPE</td> <td style="font-size: x-small;">FULL RATE CABLE</td> </tr> <tr> <td style="font-size: x-small;">TELEGRAM</td> <td style="font-size: x-small;">DEFERRED CABLE</td> </tr> <tr> <td style="font-size: x-small;">MESSAGE</td> <td style="font-size: x-small;">NIGHT LETTER</td> </tr> <tr> <td style="font-size: x-small;">URGENT LETTER</td> <td style="font-size: x-small;">CABLE LETTER</td> </tr> <tr> <td style="font-size: x-small;">GROUP MESSAGE</td> <td style="font-size: x-small;">PERSONAL</td> </tr> </table>	DOMESTIC	FOREIGN	TELETYPE	FULL RATE CABLE	TELEGRAM	DEFERRED CABLE	MESSAGE	NIGHT LETTER	URGENT LETTER	CABLE LETTER	GROUP MESSAGE	PERSONAL	Commercial Cables Mackay All America Cables Radio		<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="height: 20px;">CHECK</td> </tr> <tr> <td style="height: 20px;">TIME FILED</td> </tr> <tr> <td style="font-size: x-small;">STANDARD TIME</td> </tr> </table>		CHECK	TIME FILED	STANDARD TIME
DOMESTIC	FOREIGN																		
TELETYPE	FULL RATE CABLE																		
TELEGRAM	DEFERRED CABLE																		
MESSAGE	NIGHT LETTER																		
URGENT LETTER	CABLE LETTER																		
GROUP MESSAGE	PERSONAL																		
CHECK																			
TIME FILED																			
STANDARD TIME																			
Send the following message, subject to the terms on back hereof, which are hereby agreed to Sept. 26 th. 1935 <u>Deferred rate.</u> MARTYNUI JANKUI KLAIPEDA LITHUANIA AMERIKOS LIETUVIU TAUTINE SANDARA SVEIKINDAMA KLAIPEDOS LIETUVIUS RAGINA JUS BROLIAI NEPASIDUOTI VOKIETIJOS GRASINIMAMS IR PER SIUOS RINKIMUS PABRIEZTI KAD KLAIPEDA YRA NEATSKIRIAMA LIETUVOS DALIS STOP VIESOJI AMERIKOS OPINIJA STOVI LIETUVOS PUSEJE SANDAROS VARDU DOMININKAS PIVARUNAS Sender: D. Piwaronas 814 W. 33 rd. str Chicago Ill.																			

JAV lietuvių
nuotaikos
sustiprėjus
nacių judėjimui
Klaipėdoje 1935 m.
LCVA, f. 663, ap. I, b.
23, l. 138

Klaipėdos
lietuviams remti
Bostono komitetas
1926 m. Sėdi
trečias iš dešinės –
Mažosios Lietuvos
visuomenės
veikėjas Martynas
Jankus. *SLA Aukšinio
jubiliejaus Albumas
1886-1936. New York,
1936, p. 237*

Klaipėdos netektis 1939 metais

Nespėjo Lietuva atsigauti nuo šoko, ištikusio ją priėmus Lenkijos ultimatumą, o iš vakarų pusės jau tvenkėsi nauji debesys. Spaudimą Lietuvai sustiprino nacių Vokietija, reikalaudama nuolaidų Klaipėdos krašte. Po Sudetų krašto atplėšimo nuo Čekoslovakijos Adolfas Hitleris 1938 m. spalio 21 d. pasirašė slaptą direktyvą, pagal kurią Vokietijos kariuomenė būtų pasirengusi likviduoti likusią Čekoslovakijos dalį ir užimti Memelio kraštą. 1939 m. kovo 22 d. Lietuvos vyriausybė, Vokietijos vyriausybei reikalaujant, buvo priversta pasirašyti Klaipėdos krašto perdavimo sutartį.

Klaipėdos krašto netektis Lietuvos gyventojams sukėlė nacionalinį skausmą, o valstybei padarė didelių ekonominių nuostolių, nes per Klaipėdos uostą vyko 80% šalies užsienio prekybos. Per 16 metų Lietuva į Klaipėdos krašto ūkį buvo investavusi per 100 mln. litų. Čia buvo sutelkta beveik trečdalis Lietuvos pramonės. Šalis neteko vienintelio savo uosto.

SANDARA

Lithuanian Newspaper

814 W. 33RD STREET

CHICAGO

Phone CALumet 6191

Gruodžio 7, 1938 m.

Gerb. Lietuvos Ministeriui
pulk. P. Zadeikiui,
2622 -- 16th St., N. W.
Washington, D. C.

Didžiai Gerb. Ministeri:-

Sandara, atžymėjimui savo 25 metų gyvavimo "jubileo" rengia iškilmingą bankietų sėdimo 15 dieną, 1938 metais. Bet, kadangi tą pačią dieną pripuola ir Klaipėdos atvadavimo minėjimas, nematome galimybių surengti atskirus vakarus skirtingam tikslui atžymėti ir, todėl, nutarėme abu įvykius paminėti viena ir tą pačią dieną -- Sėdimo 15 dieną, 1938 metais Sandaros rengiamam bankiete.

Imant dėmesį, kad abu įvykiai -- Klaipėdos atvadavimo ir Sandaros 25 metų jubiliejaus minėjimas yra svarbūs mūsų tautai, Sandaros Centro Valdyba ir Jubiliejaus Minėjimo Komisija nutarė kreiptis prie gerb. Ministerio prašydami atvykti vieni minėti toje dienoje į Chicago ir dalyvauti iškilmėse. Bet, jeigu ponui Ministeriui laikas ar aplinkybės neleis atvykti, tuomet gal galėtumėt deleguoti savo vieton Gen. Konsulą pulk. J. Budrą iš New Yorko.

Linkėdami ponui Ministeriui geros sveikatos ir laukdami teigiamo atsakymo, pasiliekaime

Su gilia pagarba,

[Signature]
Sandaros C. Sekr.

Jubiliejaus Reng. Komisija:

[Signature] Pirm.
[Signature] Vice-pirm.
[Signature] Vice-pirm.
[Signature] Vice-pirm.
[Signature] Vice-pirm.
[Signature] Sekr.
[Signature] Išd.

Lietuvos Centrinio Valdybos Archyvas

F. 656 Ap. 1 B. 68 L. 423

JAV lietuviai švenčia 15 metų Klaipėdos atvadavimo jubiliejų.
LCVA, f. 656, ap. 1, b. 68, l. 423

paruošti ciklą paskaitų ir tų paskaitų tekstus išsiuntinėti į JAV laikraščius ir įstaigas. Veiklą pradėjo šūkiu: „Visi lietuviai susijunkime ir niekam nepasiduokime“²⁴². Net ir kairieji JAV lietuviai, susitelkę į Amerikos lietuvių kongresą, nutarė pasmerkti hitlerininkų smurtą Klaipėdos krašte ir protestuoti prieš Vokietijos agresoriškus siekius.

Dar iki Klaipėdos praradimo, Vokietijai nuolat keliant reikalavimus Lietuvai, į tai jautriai reagavo JAV lietuviai. Veikęs Chicago's lietuvių Klaipėdos reikalais komitetas persiorganizavo į platesnę organizaciją – Amerikos lietuvių Klaipėdos krašto draugiją (toliau – ALKKD). Draugijos pirmininku išrinktas advokatas Pranas Bračiulis, vicepirmininkais – E. Lacitytė ir J. Mickeliūnas, sekretoriais – mokytoja O. Skrickiūtė ir advokatas K. Savickas. Draugijos tikslas – visokiais būdais remti Klaipėdos uostą; bendradarbiauti su Klaipėdos krašto lietuviais; aiškinti to krašto padėtį JAV lietuviams ir angliškai spaudai, JAV įstaigoms; ruošti į Klaipėdą ekskursijas ir raginti visus į Lietuvą vykti per Klaipėdą, prekes siųsti per Klaipėdą. Draugija buvo įsitikinusi, kad ji reikalui esant klaipėdiečiams pagelbės ne tik moraliai, bet ir materialiai. Pirmame savo posėdyje lapkričio 4 d. draugija nutarė

242 Amerikos lietuvių Klaipėdos krašto draugija. *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 7, nr. 556, p. 2; 1938 II 12 Lietuvos konsulo Chicago'je P. Daužvardžio slapta raštas nr. 26 URM Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2011, l. 107.

AUKOS LIETUVOS REIKALAMS

Smetonai
1939.12.16

Lietuvos Konsulatas Chicagoje gavo ir šiuo maloniai skelbia reikšmingas ir patriotiškas aukas Lietuvai ir nukentėjusiems Klaipėdiečių sušelpimui:

Chicago

Lietuvai Gelbėti Fondas\$ 1.016.06

M. Šveikauskas\$ 6.00

Bridgeporto VVS skyrius per p. O. Aleliūnių.....\$ 10.00

Ona Aleliūnienė\$ 5.00

Chicago Heights

Ponia Elzbieta Samienė surinko\$ 32.80

Šią sumą suaukoko sekami: Po \$3.00 P. Rimkienė, N.N., po \$2.00 J. Sabutis, E. Samienė, po \$1.00 O. Daukšienė, M. Damanskienė, M. Šveikauskienė, M. Bendorienė, P. Šleženė, M. Birgilienė, J. Dambrauskienė, M. Vidimas, M. Janavičienė, M. Mikalauskienė, V. Gaučas, T. Daukšas, K. Makaveckis, J. Dzikienė, /ir ~~smulkiais~~ V. Trumpičkienė smulkiais \$3.80.

Detroit, Mich.

S.L.A. 352 kuopa, per ižd. J. Ambrose\$ 25.00

Viso\$ 1,094.86.

Pirmiau gauta\$ 1.434.25

Iš viso\$ 2,529.11

Visos aukščiau paminėtos sumos atskirai pakvituotos ir į atitinkamus fondus pervestos. Už visas aukas visiems aukotojams ir rinkėjams nuoširdžiai dėkoja LIETUVOS KONSULATAS

100 East Bellevue Place

Chicago, Illinois

Lietuvai Gelbėti Fondas surinko ir Lietuvos Konsulatui Chicagoje pridavė\$1016.06

Iš kitų organizacijų ir asmenų Konsulatas yra gaves..\$1513.05

Viso\$2529.11

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas

P. 663 Ap. 1 D. 169 L. 146

JAV lietuvių aukos
nukentėjusių
klaipėdiečių sušelpimui
1939 m. LCVA, f. 663, ap. I,
b. 169, l. 146

Telegramoje Lietuvos prezidentui A. Smetonai rašė: „Reikalaujame, kad Lietuvos valdžia visomis jėgomis gintų valstybės teritoriją ir nepriklausomybę nuo Vokietijos ir Lenkijos imperialistų. Reikalaujame, kad be atidėliojimo būtų sudaryta koalinė vyriausybė iš demokratinų partijų ir atsteigta demokratinė santvarka“²⁴³.

Jau 1939 m. kovo 22 d., sužinojus apie Vokietijos ultimatumą Lietuvai, New York'e įvyko vietinių JAV lietuvių 17 veikėjų pasitarimas (dalyvavo keletas svečių). Nutarta „sudaryti Amerikos lietuvių tarybą (*American Lithuanian Council*), kuri bus nuolatinis organas Lietuvos nepriklausomybės reikalų sargyboje“. Be to, nuspręsta

243 A. L. kongreso Chicago's skyriaus telegrama Smetonai. *Naujienos*, 1938, gruodžio 20, nr. 298, p. 8.

Kazys Pakštas – VDU Kaune ir California'jos universiteto profesorius. Pšibilskis, V.B. *Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės*. Vilnius: VUL, 2003, p. VII

„sušaukti masinį mitingą kovo 25 ar 26 dienomis (...) Amerikos lietuvių nusistatymui pareikšti ir koncentruoti“. Susirinkime dalyvavo skirtingų srovių, išskyrus komunistus, veikėjai. Jų tarpe pastebime ir būsimus 1941 metų ALT'os veikėjus: Juozą Laučką, Konstantiną Jurgėlą, Juozą Tysliavą ir kt. Kovo 24 d. Chicago'je įvairios srovės surengė bendrą masinį JAV lietuvių mitingą, kur kalbėjo katalikų atstovas L. Šimutis, socialistų – P. Grigaitis ir santariečių – M. Vaidyla. Protestuota prieš vokiečių spaudimą Lietuvai, bet nesijungta į bendrą politinę organizaciją, kaip padarė New York'o lietuvių veikėjai. Niujorkiečiai kovo 26 d. sušaukė masinį mitingą, kurio metu priimta protesto rezoliucija dėl Klaipėdos aneksijos. Šios rezoliucijos nuorašus išsiuntinėjo JAV prezidentui, valstybės sekretoriui, JAV Kongreso nariams, taip pat Lietuvos, Latvijos, Estijos, D. Britanijos, Prancūzijos, Sovietų Sąjungos ir Lenkijos vyriausybėms, Tautų Sąjungos sekretoriui ir JAV spaudai. Taip pat nuspręsta rinkti aukas Lietuvai²⁴⁴.

Lietuvai netekus Klaipėdos, ir ALKKD kovo 24 d. sušaukė susirinkimą, surinko 51 dol. ir 83 ct. auką ir perdavė Lietuvos konsulatui Chicagoje, kad persiųstų į Lietuvą, perduodant tuos pinigus arba Klaipėdos pabėgėlių šelpimo komitetui, arba Ginklų fondui²⁴⁵. Tai buvo pirmoji JAV lietuvių auka, susieta su Klaipėdos netektimi, bet ne paskutinė. Be to, konsulo P. Daužvardžio iniciatyva Chicago's lietuvių Prekybos rūmų verslininkai suorganizavo bendrą komitetą Lietuvai remti – Lietuvai gelbėti fondą (pirmininkas Justinas Mackevičius), kuris pradžia Ginklų fondui sudėjo 526 dolerius. Lietuvai gelbėti fondas išsikėlė uždavinį surinkti 10 000 dolerių Lietuvos gynimui ir Klaipėdos tremtiniais šelpti²⁴⁶. JAV lietuviai per labai trumpą laiką, iki gegužės mėnesio pradžios, surinko ir Lietuvos konsulatui Chicago'je pasiuntė 2529,11 dolerius. P. Daužvardis šią auką įvardijo kaip reikšmingą ir patriotišką²⁴⁷. Vėliau minėtos JAV lietuvių organizacijos savo veiklą susilpnino, bet aukų Klaipėdos tremtiniais remti vajas išeivijoje tęsėsi iki pat 1940 m., Lietuvai tragiškų įvykių.

244 Skirius, J., Račkauskas, J. *Amerikos lietuvių tarybos kūrimosi 1939-1941 metais atspindžiai dokumentuose ir spaudoje*. Chicago: LRSC, Inc., 1998, p. 10-11, 48, 50, 52, 56-57.

245 1939 04 04 Lietuvos konsulo Chicago'je P. Daužvardžio rašto nr. 1761/28-2 URM Kaune nuorašas. LCVA, f. 663, ap. 1, b. 169, l. 109.

246 1939 04 29 Lietuvos konsulo Chicago'je P. Daužvardžio slapto raštas URM Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1882, l. 76; 1939 05 17 Lietuvos pasiuntinio P. Žadeikio laiško nr. 460 J. Mackevičiui į Chicago'ą nuorašas. LCVA, f. 668, ap. 1, b. 441, l. 33.

247 Aukos Lietuvos reikalams. LCVA, f. 663, ap. 1, b. 169, l. 146.

Lietuvos okupacija ir aneksija 1940 metais

1938-1940 metais auganti tarptautinė įtampa, prasidėjęs pasaulinis karas ir sudėtingi Lietuvos santykiai su kaimynais vertė šalies vyriausybę stiprinti ryšius su lietuvių išeivija, o svarbiausia – telkti ją, paruošti savo senosios tėvynės gynybai. Bet pirmiausia susiskaldžiusias į skirtingas bei konfrontuojančias JAV lietuvių išeivijos ideologines sroves: katalikus, tautininkus-sandariečius ir socialistus reikėjo sutelkti. JAV lietuviai komunistai, kaip nepatriotinė srovė, nebuvo dėmesio centre. Lietuvos vyriausybė žengė keletą svarbių žingsnių ta linkme.

Profesorius Kazio Pakšto delegavimas. Lietuvos valdžia pasinaudojo prof. K. Pakšto siūlymu – jam būnant Amerikoje perskaityti paskaitų lietuvių kolonijoje, artinant Lietuvą prie išeivijos, siekiant jos paramos. Buvusio JAV lietuvių, garsaus mokslininko ir buvusio opozicionieriaus paslaugos garantavo gerus rezultatus. Svarbu tai, kad jis turėjo autoritetą gausioje JAV lietuvių katalikų visuomenėje. Lietuvos vyriausybė, rekomenduojant diplomatui Valdemarui Čarneckui, profesorių pasamdė iki 1939 m. pabaigos, skirdama 10 000 litų apmokėti kelionę ir paskaitas, o 1940 m. pridėjo dar 9000 litų. Įpareigojo jį savo paskaitų maršrutą, laiką, paskaitų temas derinti su Lietuvos pasiuntiniu Washington'e Povilu Žadeikiu. Tačiau K. Pakštas Amerikoje laikėsi gana savarankiškai: jam maršrutus sudarinėjo JAV lietuvių katalikų veikėjai, paskaitų tematiką jis parinkdavo savo nuožiūra, atsižvelgdamas į auditoriją. Profesorius stengėsi palaikyti korektiškus, bet savęs neįpareigojančius ryšius su P. Žadeikiu, kuris jam pranešdavo naujausias žinias iš Lietuvos, bet atidžiai sekė K. Pakšto veiklą ir laiškuose užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšiui negailėjo kritikos.

Lietuviams atgavus Vilnių K. Pakštas buvo tas šauklys, kuris drąsiai ir gana objektyviai vertino susidariusią padėtį Lietuvoje, santykius su SSRS, pastebėjo gresiančius pavojus. Profesorius aiškino išeivijai tai, ko negalėjo pasakyti Lietuvos spauda ir oficialūs lietuviai diplomatai Amerikoje. Gana palankaus dėmesio jis susilaukė iš JAV lietuvių tautininkų bei socialistų (išskyrus komunistus). K. Pakštas paskaitas apie tarptautinę politiką, įpinant Baltijos šalis, iš kurių ryškiau išskirdavo Lietuvą, skaitė ne tik lietuviams išeiviams, bet ir anglakalbiams amerikiečiams bei prancūzakalbiams kanadiečiams, kurie jam teikė tam tikrą finansinę paramą (kelionės, gyvenimo išlaidoms padengti). Tai buvo svarbu užsieniečiams aiškinant Vilniaus susigrąžinimo ir Klaipėdos praradimo sąlygas. K. Pakštas, 1939 m. birželio mėn.-1940 m. gegužės mėn. laikotarpiu važinėdamas po lietuvių kolonijas (perskaitė 119 paskaitų įvairioms auditorijoms), gerai žinojo išeivijos nuotaikas. Jis buvo pirmasis, kuris perspėjo Lietuvos valdžios atstovus, kad kol kas nėra palankių sąlygų sutelkti išeivijos skirtingas, bet patriotines sroves į taip vadinamą Bendrą politinį organą – Tarybą kovai už Lietuvos nepriklausomybę. Paaikšino JAV lietuvių materialinės paramos (aukų rinkimo Lietuvos reikalams) galimybės

ribotumą dėl išeivijos atotrūkio nuo Tėvynės bei buvusio perversmo neigiamo vertinimo²⁴⁸.

Bendros JAV lietuvių politinės organizacijos kūrimo idėjos sklaida. Lietuvos ir SSRS vyriausybėms pasirašius sutartį dėl Vilniaus grąžinimo, bet įsileidžiant į kraštą gausias raudonarmiečių įgulas, užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys 1939 m. spalio 24 d. telegrama įgaliojo pasiuntinį Povilą Žadeikį suburti visas JAV lietuvių politines sroves į Bendrą organą, vėliau apiformintą kaip Lietuvai gelbėti taryba, o dar vėliau – kaip Amerikos lietuvių taryba. Lietuvos vyriausybė, matydama didėjančią bolševikinės SSRS politinę bei karinę įtaką ir jausdama pavojų nepriklausomybei, siekė lietuvių išeivijos propagandinės ir materialinės paramos. Tik vieninga politinė išeivių veikla galėjo duoti norimų propagandos rezultatų ir Lietuvos reikalams sutelkti reikalingų finansinių resursų. P. Žadeikis iki lapkričio mėnesio pabaigos su išeivijos vadais (L. Šimučiu, M. Viniku, P. Grigaičiu, K. Karpium, P. Jurgėla ir kt.) aiškinosi tokio Bendrojo organo kūrimo galimybę. Kaip į tai reagavo srovių vadovai? Pavyzdžiui, vienas katalikų lyderių, redaktorius L. Šimutis lapkričio 15 d. į *Draugo* redakciją Chicago'je sukvietė žinomus katalikų veikėjus – kunigą J. Navicką, kunigą Igną Albavičių, dr. A. Rakauską, J. Mačiulionį ir prof. K. Pakštą – pasitarti bendros Amerikos lietuvių atstovybės sudarymo klausimu. Iš principo nutarė, kad tai reikalinga ir galima eiti į bendrą darbą su kitomis srovėmis. Konsulas Petras Daužvardis, aptardamas Chicago's lietuvių veikėjų pozicijas tuo klausimu, pažymėjo, jog tam pritaria ir tautininkai su sandariečiais; socialistai tam nesipriešina, bet didelio entuziazmo nerodo²⁴⁹. Formalus pritarimas – tai viena, tačiau svarbiausias klausimas – kaip tai bus galima padaryti, ar tai iš viso bus daroma? Išeivijos vienybė buvo labai komplikuotas reikalas. P. Žadeikis pranešimuose ministrui J. Urbšiui aiškiai ir argumentuotai atskleidė išeivių vadų nesusikalbėjimo priežastis: srovių tarpusavio partiniai nesutarimai, skirtingas požiūris į tautininkų valdžią Lietuvoje, išeivijos organizacijų ekonominis susilpnėjimas, tautinės srovės susiskaldymas, ryškus išeivijos nutautėjimas.

1939 m. gruodžio 9-10 d. Washington'e įvyko Lietuvos atstovų (pasiuntinys P. Žadeikis, generalinis konsulas Jonas Budrys, konsulas P. Daužvardis ir garbės konsulas Antanas Šalna) konferencija, inicijuota ministro J. Urbšio. Konferencijoje plačiai aptartas JAV lietuvių Bendrojo organo sudarymo būtinumas, sąlygos ir kliūtytys. Prieita išvados, kad tik patys JAV lietuviai per savo vadus ir organizacijas spren-

248 Plačiau žr.: Skirius, J. Prof. Kazys Pakštas Lietuvos valdžios tarnyboje Amerikoje 1939-1940 metais. *Edvardas Kriščiūnas: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Edvardo Kriščiūno atminimui / Lietuvos edukologijos universitetas. Istorijos fakultetas. Visuotinės istorijos katedra. Sudarytojas Algis Bitautas*. Vilnius: LEU leidykla, 2015, p. 118-136.

249 1939 11 15 įrašas L. Šimučio dienoraštyje. *LTSC/PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžė nr. 1, dienoraštis nr. 1 (1936-1939 metai), l. n.; 1939 12 06 P. Daužvardžio rašto nr. 6434/28-1 P. Žadeikiui į Washington'ą nuorašas. *LTSC/PLA*, Petro ir Juzės Daužvardžių fondas, dėžė 19, byla 3 (ALT 1939-1941), l. n.

466/90 } Konferencija
 konsultacijų su konsulais
 p. Daukšinskas

KONSULŲ KONFERENCIJA LIETUVOS PASIUNTINYBĖJE VAŠINGTON'E
 9 ir 10 gruodžio 1939m.

o. Sušaukimas. Konferencija prasidėjo 12 val. 9 gruodžio dalyvaujant Įgaliotam Ministrui P. Žadeikiui, Generaliniam Konsului J. Budriui ir Konsului P. Daužvardžiui (Garbės Konsulas A. Shallna, atskridęs iš Bostono, prisidėjo kiek vėliau). Lietuvos Atstovas Įgal. Ministras p. Žadeikis paaiškino, kad šio konsulų sušaukimo iniciatyva pasinais paties p. Užsionių Reikalų Ministro, o ne iš Pasiuntinybės. Konferencijos sušaukimas įvykdytas remiantis U.R.M.-jos telegramomis N.815 iš spalio 24d. ir N.1006 iš gruodžio septintos dienos.

Atstovas taipgi nurodė, kad spalio mėn. gale Čikagoje vyko svarbūs visuomenės susirinkimai prof. Pakštui dalyvaujant, kad iš tų susirinkimų buvo laukta, dėja nesulaukta, teigiama Lenklo dėl pasisiekimo šios konferencijos svarbiausiojo svarstyto dalyko – Amlietuvų bendro organo sudarymo galimybes, – kad Pasiuntinybė spalio m. gale ir lapkričio mėnesį išsiuntinėjo keletą laiškų: ponams Konsulams, prof. Pakštui, Dr. Vinikui, prašydama jų patirti vietos veikšų mastatymą ir savo nuomonę kalbamu klausimu sudaryti ir visą tai Pasiuntinybei pranešti, kaip medžiagą šauktinai konsulų konferencijai ir eventualiai Amlietuvų veikšų konferencijai; kad gautieji atsakymai tik patvirtinę klausimo koblumą, kad todėl, ypač prof. Pakštui išvykus į Amerikos vakarus, Atstovas U.R.Ministerijai siūlęs konferenciją atidėti, bet negavęs pritarimo nusprendęs ją įvykdyti neatideldojant, tai yra šiandien 9 gruodžio, nors ir prof. Pakštui negalint dalyvauti (taisingiau sakant, Pasiuntinybei nesutikus autorizuoti jo susisiekimo išlaidas iš New Mexico ir atgal sumoje arti 200 dol.), ypač kad tas jo negalėjimas dalyvauti žymia dalimi padengiamas profesoriaus laišku, kuriame jis yra išdėstęs savo samprotavimus.

Kas dėl garbės Konsulo Bielackio, tai Atstovas paaiškino, kad jis buvo kviestas nors ryt dieną atvykti, kad jis irgi yra išsamiai jau pasisakęs savo laiške ir kad didelis atstumas Kalifornijos nuo Vašingtono vertė manyti, jog p. Bielackis konferencijon atvykti vis vien negalės (sekančią dieną – gruodžio 10 – iš p. Bielackio buvo gauta telegrama iš San Francisco kurioje jis pasisakęs esąs užimtas darbais

Šaltinis: PLA Fondas – Lietuvos Konsulatas Čikagoje -D.4

1939 m. gruodžio 9 ir 10 d. Lietuvos atstovų JAV konferencijos Washington'e protokolo pirmas puslapis. Skirius, J., Račkauskas J. Amerikos lietuvių tarybos kūrimosi 1939-1941 metais atspindžiai dokumentuose ir spaudoje. Chicago: LRSC, p. 60

džia tokio organo sudarymą. Suderinta Lietuvos atstovų taktika – išėivijos vadams išaiškinti tokio organo būtinumą, imtis daryti įtaką jų iniciatyvoms ir patarti.

P. Žadeikis srovių lyderiams siūlė pirmiausia sudaryti iniciatyvinę grupę, siunčiant į ją savo atstovus, kurie ir sudarytų Bendrąjį politinį organą. Siūlė grupės

sudėties, atsižvelgiant į srovių įtaką išeivių visuomenėje, keletą variantų. Tačiau katalikai reikalavo daugumos, socialistai lygaus atstovų skaičiaus su katalikais, o tautininkai-sandariečiai daugiau, nei norėjo socialistai. Pakliuvęs į tokias skaičių kombinacijas Lietuvos pasiuntinys padarė išvadą – tik Lietuvai ištikus nelaimei galbūt toks Bendras politinis organas kaip nors susidarytų.

Lietuvos pasiuntinys, matydamas, kad nepavyks greitai sutelkti srovių vadų bendram darbui, bandė išeiviją telkti per jų nepartines organizacijas ir draugijas. Siūlė kurti bendrus komitetus remti Vilniaus lietuvių, nes Vilniaus klausimas buvo labai aktualus įvairių įsitikinimų išeiviams. Šioje srityje pavyko pasiekti norimų rezultatų – įvairiose lietuvių kolonijose (Chicago'je, Detroit'e ir kitur) susikūrė tarpsproviniai komitetai – kaip bazinis pagrindas būsimam politiniam visų JAV lietuvių organui atsirasti. Bet tai įvyko jau po Lietuvos okupacijos²⁵⁰.

Komisijos užsienio lietuvių reikalams sudarymas. Lietuvos valdžios sluoksniuose dėl Europoje vykstančio karo pastebimai išaugo dėmesys išeivijai (1939 m. spalio 24 d. ir gruodžio 7 d. bei 1940 m. gegužės 17 d. telegramos į JAV). 1940 m. pradžioje premjero Antano Merkio iniciatyva Kaune sudaroma Vyriausioji komisija prie Vyriausybės rūpintis užsienio lietuvių reikalais – derinti ir remti užsienio lietuvių tautinę veiklą, centralizuoti ją, nustatyti veikimo gaires. Kalbaėjo apie glaudžius ir nuolatinis ryšius su išeivija. Komisija pati ir per kitas organizacijas rūpintis turėjo išeivijos švietimo, dvasinio gyvenimo, tautinės propagandos, spaudos, repatriacijos ir emigracijos bei sporto reikalais; turėjo aprūpinti užsienio lietuvius informacija Lietuvos ekonominiais klausimais; vesti išeivijos statistiką, lankyti užsienio lietuvių kolonijas visuomeniniais tikslais²⁵¹. Tai turėjo pirmiausia tapti vyriausybės, o ne atskirų organizacijų reikalu. Iš principo tai reiškė išeivijos telkimą politinei veiklai, remti Lietuvos nepriklausomybę. Dėl Lietuvos okupacijos komisija savo veiklos išvystyti nespėjo.

JAV lietuvių veikimas. Prasidėjus karui išeivijos spauda gana detalai informavo savo skaitytojus apie įvykius Europoje, tačiau akivaizdus pavojaus Lietuvai neprognozavo. Bet kai bolševikai užėmė Vilniaus miestą ir JAV spaudoje nuvilnijo nuomonė, jog rusai Vilnių atiduos Lietuvai, *Draugo* redaktorius L. Šimutis tuo suabejojo. Jis spalio 5 d. straipsnyje katalikiškame savaitraštyje *Garsas* tiesiai šviesiai pažymėjo, jog Vilnius jau yra „kito mūsų tautos priešininko ruso bolševiko naguose“. Toks tiesmukas įvardijimas susilaukė kritikos iš pasiuntinio P. Žadeikio, kurio nuomone, toks viešas pasisakymas yra pavojingas, kuomet Lietuvos valdžia dery-

250 Plačiau žr.: Skirius, J. Lietuvos valdžios pastangos telkti JAV lietuvių 1939 m. rugsėjo 1-birželio 15 d. Lietuvos valstybingumo branda ir trapumas (1918-1940 m.): mokslinių straipsnių rinkinys / Vilniaus universitetas [sudarytojai Saulius Kaubrys, Arūnas Vyšniauskas (moksl. red.)]. Vilnius: VU leidykla, 2015, p. 256-280.

251 Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920-1940 m. / sudarytoja Vitalija Kasperavičiūtė. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 280-285.

DRUGAS
Lietuviai Amerikoje gyvenantys
Amerikiečiai Lietuvoje gyvenantys
Amerikiečiai Lietuvoje gyvenantys
Amerikiečiai Lietuvoje gyvenantys

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

THE LITHUANIAN DAILY FRIEND
Chicago, Illinois, Pirmadienis, Birželio Jėn 17 d. 1940 m.

DRUGAS
Lietuviai Amerikoje gyvenantys
Amerikiečiai Lietuvoje gyvenantys
Amerikiečiai Lietuvoje gyvenantys
Amerikiečiai Lietuvoje gyvenantys

№ 140 3c a Copy Kaina 3c VOL XIV

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

PREZIDENTAS SMETONA VOKIETIJON

PASIŪSTA REZOLIUCIJOS Lietuvos Laisvei Žuvus RUSIJĄ UŽĖMĖ DIDŽIUOSIUS MIESTUS

Kaltina Lietuvą veikus prieš Rusiją

„Draugas“ 1940, birželio 17, nr. 140, p. 1

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

LIETUVIŲ LAISVYBĖS

klausimą ir jo grąžinimo Lietuvai sąlygas. Dar daugiau – lietuvių tautinės pakraipos savaitraštis *Dirva* atspausdino JAV telegramų agentūros korespondento Maskvoje nuomonę, jog Lietuva, Latvija ir Estija jau tapo „sovietų protektoratais“²⁵³.

JAV lietuvius buvo bandoma telkti, kad jie paremtų atgautą Vilnių – organizuotų bendrą komitetą Vilniaus lietuviams remti. Pavyzdžiui, prof. F. Kemėšis, persikėlęs į Vilnių, vadovavo Vilniaus gelbėjimo fondui ir prašė amerikiečių jį remti. Tačiau 1940 m. vasario 23 d. ALRKF tarybos suvažiavimo New York'e priimtoje rezoliucijoje buvo pasakyta, jog JAV lietuviai katalikai nebus nusiteikę prieš bendrą veikimą su kitomis srovėmis, bet šiuo metu jie nemato „nekatalikiškose grupėse kompetentingų institucijų, su kuriomis būtų galima tartis dėl bendros tautinės veiklos“²⁵⁴. Įvardindami kitų srovių institucijas „nekompetentingomis“, matyt, turėjo omenyje ne tik susiskaldymą (tautininkai), patriotizmo stoką (socialistai), bet ir finansiškai silpną jų padėtį. Be to, parama Vilniui tarp išeivių nebuvo populiari, nes tai lietė ir pabėgėlių nelietuvių iš Lenkijos šelpimą. Taigi iki tragiškų Lietuvai birželio įvykių JAV lietuvių organizacijų vadovai daugiau diskutavo apie galimybę susitelkti į naują organizaciją ir mažiau bandė praktiškai tai įgyvendinti. Tačiau tai nereiškę, kad išeivijos srovės suvienyti savo jėgas nebuvo galimybės. Dar 1934 m. Lietuvos konsulas A. Kalvaitis pažymėjo, jog JAV lietuviai katalikai, socialistai, sandariečiai, tautininkai ir komunistai nebendradarbiauja vieni su kitais, bet „visi, neišskyrus net eilinius komunistus, yra geri Lietuvos patriotai, kuriems rūpi Lietuvos ateitis. Tad, jeigu Lietuvai grėstų koks nors išorinis pavojus, galima drąsiai tvirtinti, kad partijos dingtų ir liktų vien tik lietuviai, kurie pagal savo išgalę padėtų Lietuvai“²⁵⁵.

1940 m. birželio 14-15 d. SSRS ultimatas ir raudonosios armijos įvedimas į Lietuvą sukėlė nedviprasmišką JAV lietuvių reakciją. Birželio 20 d. Lietuvos vyriausybė gavo P. Žadeikio telegramą, kurioje lakoniškai buvo išdėstyta JAV lietuvių vadų pozicija: „Didžiai sujaudinti Lietuvos įvykiais Amerikos lietuviai. Pažadėdami savo paramą, reikalauja Krašto nepriklausomybės, Tautos suverenumo, ryžtingos apsaugos“²⁵⁶. Taigi tik dabar prasidėjo realus JAV lietuvių srovių telkimas, vedęs prie prasmingos bendros veiklos.

253 Vilniaus atgavimo atgarsiai lietuvių spaudoje. *Dirva*, 1939, spalio 20, nr. 42, p. 4.

254 1934 01 29 A. Kalvaičio iš Čikagos laiško nr. 229 Draugijos užsienio lietuviams remti Kaune nuorašas. LTSC/PLA, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, dėžė nr. II, b. 19, l. n.

255 *Ten pat*.

256 1940 06 19 P. Žadeikio telegrama Užsienio reikalų ministerijai Kaune. *Lietuvos istorijos chrestomatija (1861-1990.III.II)/ Sudarė A. Gaigalaitė ir J. Skirius*. Kaunas: Šviesa, 1993, p. 218.